

**Ірина НЕЧИТАЛЮК**

кандидатка філологічних наук

доцентка кафедри української літератури та компаративістики

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

м. Одеса

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8826-2766>

## **ПЕРФОРМАТИЗАЦІЯ ЗВУКУ В ЛІРИЧНИХ ТВОРАХ 2022 РОКУ**

Митці України по-різному відреагували на початок повномасштабної війни 24 лютого 2022 року. Незаперечним є факт, що ніхто не залишився осторонь. Письменники одні записалися до лав ЗСУ та Тероборони, інші створили волонтерські організації, благодійні форми, усі беруть участь у боротьбі на інформаційному фронті, стали культурними амбасадорами України для світової спільноти. На жаль, за цей період вже є письменники-жертви російської агресії.

Українська література періоду війни переживає бурхливий розвиток. Культура в цілому й література зокрема – стали своєрідним «місцем сили» для пересічних українців. За допомогою мистецтва ми не тільки долаємо страх і паніку, а й надихаємося на боротьбу. «Для мене те, що зараз відбувається, не є гальмуванням процесу писання творів. Я не думаю, що це аморально – творити в такий час. Бо коли гармати звучать, музи не мовчать, вони повинні кричати, щоб гармати не було чути так голосно» [6], – говорить Борис Херсонський.

Про необхідність «перекричати» ворога пише й Олена Герасим'юк:

Війна це оркестрова яма поезії

І звучить незримо її мистецтво

прошиваючи наскрізь усіх нас осколками,  
розриваючи тіло книг і людей, які їх читають,  
звучить мистецтво війни так гучно, що не  
перекричати його оваціями  
Звучить мистецтво війни із горла  
російських танків та артилерії –  
і моя українська поезія  
то лиш пісня відчаю, яка хоче бути гучнішою  
за вибухи їхньої імперії [6].

Перформативний переворот XX століття був направлений, перш за все, на посилення впливу візуального на всіх рівнях мистецького вираження. Після початку активної фази війни для українського культурного простору ситуація змінилась на користь звуку.

З першими сиренами, які сповістили про повітряну тривогу, на вулицях українських міст і сіл, звук став змістоорганізуючим чинником нашого повсякдення. Перформативність звуку очевидна, бо, почувши сигнал тривоги, ми мусимо терміново завершити свої справи і рухатися в напрямку до сховищ.

Очевидно також, що до звуку сучасні українці вимушено стали більш чутливими. Особливо до різких, голосних звуків. Зрозумілим є також, що вище викладені зауваження повною мірою стосуються і українських письменників, які, по-перше, проживають ці ситуації як і кожний пересічний українець, а, по-друге, проживають як митці, тобто абсорбують і вкладають дійсність у художню канву творчості.

Перформативність голосу потенційно закоріненна в його тілесності. Тісний зв'язок між тілом і голосом стає помітним, перш за все, у критиці, у зітханнях, стогонах, риданнях та у сміхові. Так, процес створення подібних звуків включає в себе різного роду тілесні реакції – в одному випадку тіло вигинається, в іншому – корчиться, у третьому – сильно напружується. Якщо звернутися до описів стану українців у перші дні повномасштабної війни, то стан зжатої пружини, заціпеніння – зустрічається якнайчастіше.

Це пояснює описані деякими письменниками психологічні стани – неможливості творчості, які виражаються у втраті голосу. Так, тривалий час «мовчав» Сергій Жадан. Уперше з 24 лютого 2022 року поет опублікував вірш 15 червня. І саме в цьому вірші йдеться про подолання мовчання:

...скільки б не захлинався порожнім, безсловесним  
повітрям цієї весни, пекучим, безмовним  
повітрям літа,  
**а виходить, що мова сильніша за страх мовчання,**  
вона має заповнювати собою нагрудні кишені життя,  
вона має огортати місця, де збираються люди,  
де вони потребують говорити про себе так,  
щоби їх відтепер завжди

упізнавали за голосом» [8].

Голос здолав супротив тілесного і знищив фізичні прояви страху. І вже в подальших поезіях, говоріння і мовчання Я – рятує не тільки його самого, а й того, хто поруч – Ми:

Що тебе примушує злитися й посміхатися всі ці дні?

Мій голос, висвітлений літнім сонцем.

Що дає тобі сили видобувати звуки із мови в часи, коли шепіт зраджує нашу втому і відчай?

Відчуття свого, відчуття руки, яка виводить на світло центральних кварталів.

Ми з тобою говоримо про відстань, яка вимірюється впертим чеканням.

Ми виспівуємо небеса печалі, пагорби,  
на яких зупиняється військо.

І хай мені стане терпіння вислуховувати твою мовчанку,  
слухати, як ти не відповідаєш на випадкові питання [9].

Про неможливість зв'язного говоріння говорить і Вікторія Амеліна: «У мене взагалі були проблеми з комунікацією одразу після 24 лютого, я забувала прості слова, назви предметів і вперше в житті плутала мови, хоча раніше ніколи не розмовляла суржиком. Було так, наче в моїй голові одна мова напала на іншу». Письменниця відмовилася від звичного для себе прозового письма, бо, за її словами, «зараз писати художню прозу взагалі неможливо. Немає сенсу щось вигадувати, коли реальність у своїй насиченості перевищує літературу. Усі слова змінили свої значення» [1]. Письменниця зазначає, що у неї «...давно є теорія, що написання художніх текстів – це не так про особливе вміння, як про особливе невміння, невміння висловитися напрямку, як усі інші люди. Ось так, коли я розучилась висловлюватися навіть прозою, з'явилась поезія [1]. Тобто поезія сприймається авторкою як низовий рівень свідомості, але саме поетичний текст дозволяє вихопити емоцію, зафіксувати себе в цьому часі і просторі, інакше – реальність поглине тебе, «з'їсть»:

Я не пишу поезію

Я прозаїк

Просто реальність війни

з'їдає пунктуацію

зв'язність сюжету

зв'язність

з'їдає

Наче у мову

влучив снаряд

Уламки мови

схожі на поезію

але це не вона

І це теж не вона

Вона в Харкові  
Волонтерить.  
9 травня 2022 [2].

Про зміну голосу говорить Катерина Калитко, яка в приватній бесіді після презентації книги «Люди з дієсловами» зізналася, що до початку березня фізично не могла писати, а потім, коли Голос повернувся, він став іншим. На фізичному рівні відбувся злам голосу: «Зараз ми дуже загострено відчуваємо потребу говорити власним голосом і бути присутніми в спільному багатоголоссі, яке визначає обличчя часу. Тому я страшенно рада чути, що проєкт уже стартував (йдеться про проєкт «Повітряна стихія» на Радіо «Культура». У ньому, озвучена авторськими голосами, писемна есеїстика – І. Н.). Буде дуже цікаво і трепетно послухати ці есеї, бо мій голос точно став іншим» [5].

Одним із яскравих прикладів перформатизації звуку є стаття Андрія Любки «Пронизливий звук нової реальності України» для The New York Times, яку проілюстровано двома звуковими доріжками: звуками мирного міста; звуки міста під час повітряної тривоги. Андрій описує різні стадії «пристосування» до звуку сирен, зокрема пише про те, що більшість українців перестала ходити до сховищ, але «...щоразу, коли в місті оголошується про авіаналіт, неможливо позбутися почуття страху, ніби чекаєш результатів якоїсь злої лотереї. Українська система оповіщення не в змозі заздалегідь визначити, куди прямують балістичні ракети противника; воно може лише здогадуватися про їх напрямки. Іншими словами, під загрозою знаходяться всі. Це відчуття російської рулетки» [10].

Відчуття українців загострені, особливо щодо сильних звуків. У вірші Інни Гончар ми рухаємося разом з авторкою від страху перед гучними звуками, до суто фізіологічного відчуття власної змалілої. Ступінь стресовості ситуації стає очевидним – суттєва втрата ваги. Звуки і тіло – знаходяться в прямій залежності:

Я прикріплюю м'які ганчірочки на двері,  
щоб не грюкали.  
Я прикладаю до вуха руку,  
бо від звуку боляче.  
Я вживаю безособові речення.  
Я вшиваю безособові речі,  
щоб не спадали з мене схудлої [6].

Важливі тут спостереженнями Тараса Пастуха: «Загальний огляд того, що представлено натепер – а свої спостереження я здійснив насамперед на просторах Facebook – говорить про певне домінування жіночого письма в поезії про війну. Чоловічий голос тут теж звучить (і в низці випадків доволі сильно). Зокрема можна згадати тексти Василя Махна, Олександра Ірванця, Дмитра Лазуткіна, Юрія Ліщука, Лесика Панасюка. Але жіночий голос кількісний і має більший регістр тематично-виражальних модуляцій» [6].

Домінування жіночих голосів пояснюється досить банально – наразі жінки мають більше життєвих умов для творчості.

Проте сильні вірші пишуть не тільки чоловіки й жінки, а й діти. Учень 4 класу однієї з шкіл Сумщини написав хайку:

Кличе тривога.

Знов до бомбосховища.

Україна не спить.

Закрите небо –

Моя маленька мрія.

Задовбали вже...

Щаслива весна...

Я не ходжу до школи.

Клятї москалі [6].

Тож під час війни говорять мовою мистецтва не тільки дорослі, а й діти.

Голос володіє ще однією перформативною здатністю – молитися. У молитву перформаційний потенціал закладено від початку, адже – це, перш за все, дія. Віршів-молитов, віршів-медитацій, починаючи з 2014 року, написано вже досить багато, але активна фаза війни зробила цей жанровий різновид знову популярним.

Павло Коробчук у вірші «Коли закінчиться війна я буду малювати картини...» залучає до молитви різні голоси, по суті, у поезії звучать голоси «і мертвих, і живих, і ненароджених», алюзія на Шевченкове «Послання» досить легко прочитується:

«...а я буду молитися в мені молитви за кожного помістяться

всі ми бачимо себе після війни всі ми – одностайні

а я буду дивитися на мою улюблену країну з небес

а я – з глибини століть а я – зали слухань Божого суду

а я – з купальських багать а я – з прадавніх слів

а я колись народжуся виросту і теж – буду

а я буду повторювати прізвища та імена

дякуючи героям які вижили і які ні

про те що буде коли закінчиться війна

найвідчайдушніше мріється на війні» [3].

Таким чином, до теперішньої війни долучають свої голоси підтримки покоління українців-борців за незалежність.

Не менш потужно звучать голоси, а швидше голосіння, за загиблими. Такі вірші викликають найбільший емоційний відгук у читачів, бо вже майже кожної родини в Україні доторкнулося горе втрати:

У мене не буде імені

У мене не буде сім'ї

Я мав народитися у квітні

Здається, в Ірпені

Я не стану синочком маминим  
 Я не стану синочком татовим  
 Я не бачив їх ніколи  
 Я чув лише голоси  
 Я їхав у своєму животику  
 Вона шепотіла мені  
 Все буде добре, котику  
 Я помер на початку весни» [7].

Короткий вірш Валерія Пузіка не тільки став одразу популярним і набрав велику кількість переглядів, а спровокував художній відгук: Богдана Давидюк зробила постер з фрагментом вірша для виставки в Берліні.

Перформативність звуку у творчості українських письменників виявляється в, перш за все, взаємозалежності голосу і тіла. Стресовий стан українських митців на початку повномасштабного вторгнення призвів до втрати голосу, творчої потенції. Проте, незважаючи на колосальний тиск війни на щоденне життя українців, голоси повернулися і з кожним новим днем вони набирають міцності.

### Список використаних джерел

1. Амеліна В. Після трагедії не потрібно слів, усі слова скочуються у вирву. Читомо. URL: <https://chytomo.com/viktoriia-amelina-pislia-trahedii-ne-potribno-sliv-usi-slova-skochuiutsia-u-vyrvu/> (дата звернення 1.06.2026)
2. Амеліна В. «Наче у мову влучив снаряд» : добірка віршів Вікторії Амеліної про війну. Pen Ukraine. URL: <https://pen.org.ua/nache-u-movu-vluchyv-snaryad-dobirka-virshiv-viktorii-amelinoi-pro-vijn> (дата звернення 1.06.2026)
3. Війна, любов, надія: сучасна українська поезія. Павло Коробчук ELLE. URL: [https://elle.ua/stil-zhizni/blog\\_stil\\_zhizni/viyna-lyubov-nadiya-suchasna-ukrainska-poeziya-pavlo-korobchuk/](https://elle.ua/stil-zhizni/blog_stil_zhizni/viyna-lyubov-nadiya-suchasna-ukrainska-poeziya-pavlo-korobchuk/) (дата звернення 1.06.2026)
4. Гіцевич Л. Коли говорять гармати, музи повинні кричати – Борис Хесонський. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27120347.html> (дата звернення 1.06.2026)
5. Гусейнова О. «Не можна не виграти Треті Визвольні змагання»: діалог про війну з Катериною Калитко. Суспільне Культура. URL: <https://suspilne.media/culture/280801-ne-mozna-ne-vigrati-treti-vizvolni-zmaganna-dialog-pro-vijnu-z-katerinou-kalitko/> (дата звернення 1.06.2026)
6. Пастух Т. Поезія в час війни. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/112014> (дата звернення 1.06.2026)
7. Пузік В. У мене не буде імені. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1CzXQFZKqU/> (дата звернення 1.06.2026)

8. Сергій Жадан [Офіційна сторінка]. URL: Може, саме тепер і варто почати... <https://www.facebook.com/share/p/1Mebt8kR1g/> (дата звернення 1.06.2026)
9. Сергій Жадан [Офіційна сторінка]. Буде така мить, коли ти зважишся... URL: <https://www.facebook.com/share/p/1D3nRDBe7V/> (дата звернення 1.06.2026)
10. Friends gossiping in parks, the gurgle of fountains, stores playing pop music – these were the sounds of Kyiv in the spring. URL: The New York Times <https://www.nytimes.com/interactive/2022/05/03/opinion/ukraine-air-raid-sirens.html> (дата звернення 1.06.2026)